

Svarte ^{Peder Negern} Petterson

- från Cayenne till Nationalmuseum



Mats Werner

Innehållsförteckning:

Sökandet inleds

Vem kunde han vara?

Från Cayenne till Stockholm

»Stampa kaj«

Stadsgårdens inre myller

Strejkerna och facket

Akademimodellen

Flyttkarusellen

Familj

Villospåren

Slutet

Konstverken

KATALOG

»N-ordet Petterson« – knappast riktigt klokt! Ett efterord om ord

Skriftliga källor, tryckta och otryckta

Tack



Sökandet inleds

DEN SVARTE MANNEN vilar, lutad mot ett draperat underlag. Han håller upp sitt vänstra ben med sina knäppta händer. Han är klädd i ett par randiga korta åtsittande byxor omgärdade av en gul sjal som bälte och med en vid vit skjorta med uppkavlade ärmor. Hans drömmande och lätt frånvarande blick riktas mot någonting utanför bilden. Det korta skägget och det lätt rufsiga håret förstärker intrycket av trygghet och stabilitet.

Hela hans gestalt utstrålar potentiell kraft. En vilande styrka. Ljuset över honom är den sydländska solens.

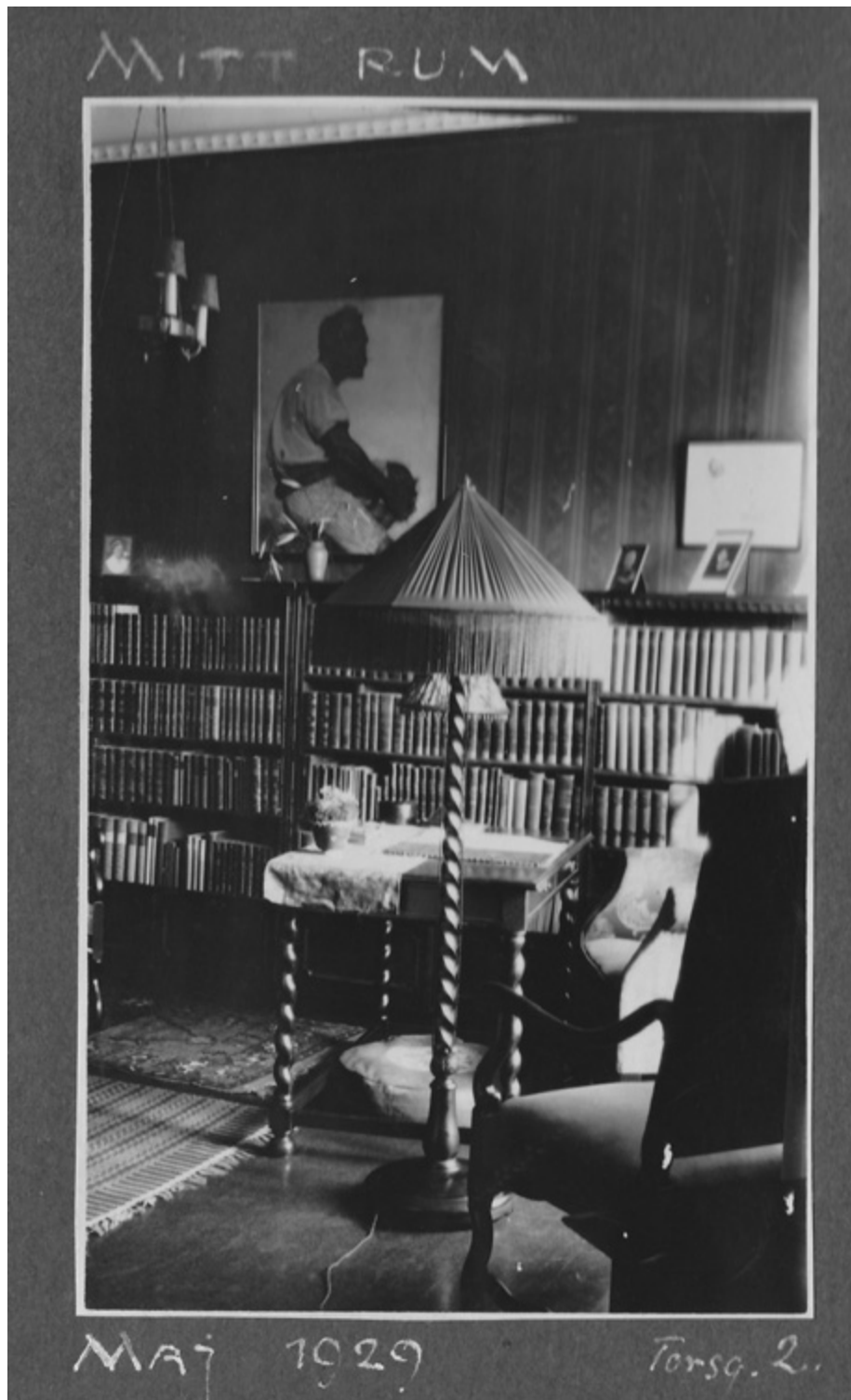
Ändå är det bara illusion. I själva verket är mannen från Franska Guyana och har råkat hamna i vårt kalla land och här drar sig fram som hamnsjåare med extra påhugg vintertid som modell på Konstakademien. Det sydländska solljuset trollas fram av akademieleven Karin Bergöö i hennes kraftfulla porträtt av »Negern Petterson« - för så kallades han på Konstakademien bland elever och lärare - och av sig själv!

I själva verket hette han Pierre Louis Alexandre, men det fick jag veta långt senare. Låt oss ta det från början.

Min pappa Einar hade under sin tingstjänstgöring som ung hovrättsnotarie vid Östernärkes domsaga i Örebro, knutit kontakter med människor på de omgivande bruken och herrgårdarna. Bland annat järnhandlaren Per Bergöö och dennes järnhandelsföretag i Hallsberg. Fadern Adolf Bergöö liksom hans hustru Hilda var redan bortgångna. Adolf hade påbörjat det vackra hus som Ferdinand Boberg ritade för att husera såväl järnhandeln som familjens bostad och som idag heter Bergööska Huset. Emellertid blev det inte färdigt

innan Adolf dog och hans änka bodde hellre kvar i familjens lägenhet i Stockholm. Istället blev det sonen Per som flyttade in med sin familj och som övertog företagets skötsel. Pers syster Karin hade vid det laget, efter sin utbildning vid Konstakademien, gift sig med konstnären Carl Larsson och de båda flyttade till Adolf Bergöös gård Lilla Hyttnäs i Sundborn i Dalarna.

Efter tingstjänstgöringen fortsatte Pappa på Knut Littorins Advokatbyrå i Stockholm 1922 dit han »head-huntats« redan innan han avslutade sina studier. Där förblev han i tolv år. Efter 1930 som delägare. Pappa »medförde« en hel del klienter som han lärt känna under Örebrotiden, bl.a. Per Bergöö. Bergöö och järnhandelsföretaget kom att bli betydelsefulla klienter för advokatbyrån och Knut Littorin hyrde ett år sommarnöje på Spadarvet, Karin och Carl Larssons bondgård intill parets egen bostad Lilla Hyttnäs i Sundborn.



Karin Bergöös målning har gjort entré i Einar Werners unkarlsrum i föräldrahemmet på Torsgatan.

Per Bergöö hade en son med samma namn, som med större eller mindre framgång försökte sig på djuruppfödning i Stockholmstrakten. Det gick väl inte ihop och till slut tvingades han i konkurs. Pappa Einar hjälpte honom med en del juridiska frågor. Den unge Per ansågs, av vad som kan utläsas ur dokumenten, inte särskilt lyckad som affärsman. Bland annat kunde jag läsa i en promemoria från 1927 där Littorin skriver till Pappa att »Denna affär bör avslutas utan inblandning av unge Bergöö, som är ett rött skynke för borgenären, och som förresten intet begriper härav.« Inte heller tycktes den unge Bergöö alltid ha några pengar att betala Pappa med, men en tavla av Faster Karin som han fått av sin far, kunde kanske duga. Tavlan ifråga, som föreställde »Negern Petterson« var alltså ett av Karin Bergöös elevarbeten från Konstakademien, där hon gick åren 1877-1882. Att tavlan hamnade hos unge Per istället för att bli kvar hos pappan kanske hängde samman med att denne alltid kallade tavlan »den jävla negern«. Den hade hängts upp av Karin tillsammans med ett annat akademiarbete kallat »Vikingen« i Bergööska husets trappuppgång.

Jag är glad för att Pappa nappade på erbjudandet. Tavlan hängdes i hans ungarstuga i föräldrahemmet på Torsgatan 2 i Stockholm tills han gifte sig och flyttade till Kaplansbacken på Kungsholmen. Där kom »Negern Petterson« att bli en bemärkt familjemedlem som alltid gjorde ett starkt intryck på våra gäster. Åtskilliga är de vänner och bekanta till såväl föräldrarna som till oss syskon, för vilka »Negern Petterson« är det bestående minnet av vårt barndomshem.

När konstvetaren Caroline Falkenberg många år senare höll en serie föreläsningar i anslutning till den stora Liljevalchsutställningen »De drogo till Paris«, om den första generationen unga kvinnliga konstnärer som for utomlands

för studier, använde hon »Negern Petterson« som illustration till Karin Bergöös konstnärsskap.

Sedan många år hänger han hos mig. Jag har alltid berörts starkt av porträttet och fascinerats av den stolte svarte mannen. Men vem var han? En svart man i Stockholm i slutet av 1800-talet måste väl ha märkts! Och var finns alla de andra konstverken med samma modell, som väl ändå måste ha skapats?

En titt i tidningskällor gav inget. En svart minstrelångare blev omskriven, men inte ens Karl XV:s svarte kammartjänare lämnar några märkbara spår efter sig i dagspressen. En man som jobbade i hamnen nådde väl med andra ord inte heller tillräcklig intressnivå, svart eller ej.

Cecilia Sylvan Henriksson och Patrick Gibson kom 2012 ut med boken »Svart i Sverige« som ger en historisk återblick över flera av de färgade personer som funnits i Sverige genom tiderna. Faktiskt många fler än man anat. Men klart är att de som kom hit, på ett eller annat sätt, hamnade antingen inom hovet eller i det militära där de fick tjänstgöra som ridande pukslagare framför militärorkestrar vilket ansågs som en fjäder i hatten för orkestern och regementet.

»Blåman« är den äldsta belagda beteckningen på svarta personer. Användes redan under vikingatiden. Finns också som namn på ett Stockholmskvarter och som titel på en sång av visdiktaren Olle Adolphson. På 1500-talet gjorde begreppet »morian« entré. Ett ursprungligen latinskt ord för »nordafrikan« eller »kaffer«. »mor/mohr« blev under det sena 1800-talet det vanligaste ordet och blev också ofta beteckningen på tavlor som avbildade svarta män under denna tid.



Karl XV:s »piprensare« och protegé John Toxon Panzio

Drottning Lovisa Ulrikas fosterson Gustav Badin var väl den mest namnkunnige och framstående svarte mannen i svensk historia men inte ensam på Gustav III:s tid. Även Hertig Karl (sedermera XIII) hade flera färgade i sin stab. Vid tiden för Pierre Louis Alexandres ankomst till Stockholm fanns hos kung Karl XV »piprensaren« John Toxon Panzio. Denne var 6-7 år äldre än Alexandre och född i Afrika 1838. Han kom i tjänst som extra kammartjänare hos Karl XV 1860 och blev snabbt en av kungens gunstlingar. Men han utsatte

tydligt hovets damer för »oönskade intimiteter och opassande behandling« som det numer så vackert heter på akademispråk. Sedan damerna klagat över hans närgångenhet, avskedades han från sin tjänst. Dock blev han kvar vid hovet och fick också i fortsättningen stå bakom kungens stol vid middagar. Panzio dog 1888 men har ännu ättlingar i landet vilka bär namnet Jönsson.

Som jag berättade, var porträttet av »Negern Petterson« ett elevarbete av den unga Karin Bergöö. Karin gick på Konstakademien mellan åren 1877 och 1882. Ulwa Nergaard, dotterdotter till Karin och Carl Larsson och tidigare intendent på Carl Larsson-gården i Sundborn, berättade för mig att de första två åren tillbringades i »Antiken« och först därefter vidtog Modellskolan. Hennes gissning är att »Negern Petterson« målades 1879. En fotograferad ateljéinteriör från konstakademien visar manliga elever från en senare kull. Undervisningen av »fruntimren« skedde givetvis strikt åtskilt från de manliga eleverna.

Likt de flesta av den generationens kvinnliga konstnärer gav Karin upp sitt måleri i och med giftermålet och använde sin kreativitet på annat sätt. Makens konstnärsskap ansågs viktigare och han förutsattes ju också vara familjeförsörjare i enlighet med tidens anda. Karin som i och med giftermålet fick sin make som förmyndare, fick ägna sig åt hem och barn. Textil formgivning och heminredning blev hennes intresse. Och där fortsatte hon att visa sin genuina skaparförmåga. Det Larssonska hemmet kom att bli mönster för svensk heminredning under större delen av 1900-talet. Många har hävdats att Karin skulle nått ännu längre som konstnär än sin make om hon fått vidareutveckla sitt måleri.

Av hennes måleri finns det mesta i Sundborn och hos familjen. Bland akademiarbetena fanns dels »Negern Petterson«, dels »Vikingen« i det Bergööska hemmet i

Hallsberg. Det praktfulla jugendbygget som Grosshandlare Bergöö lät uppföra som bostad och järnhandel är dag i kommunal ägo. Det rymmer en magnifik svit väggmålningar utförda av svärsonen Carl Larsson och är tidvis öppet för allmänheten.

I husets bakre trapphall fanns, ännu för ett antal år sedan tvenne kraftiga spikar kvar, på vilka »Negern Petterson« och »Vikingen« en gång hängde. »Vikingen« hamnade istället så småningom i Gävle hos en annan ättling som uppträdde i Antikrundan i SVT avsnittet efter det att jag var med i programmet med min lilla samling. Då hade jag sökt »Vikingen« länge. Något år senare såldes den målningen på auktion och jag har kontakt med den nuvarande ägaren.

Under 1990-talet återvände Karin Bergöö-Larssons »Negern Petterson« till sitt gamla hem i Hallsberg. Denna gång dock på paradplats i salongen där han gästspelade i bland annat en utställning om Karins Bergöö och hennes konst.

På 70-talet fann jag i samband med röjning av ett källarförråd, en mapp med krokiteckningar av akademielever från slutet av 1800-talet som Pappa sannolikt också fått från Per Bergöö då krokierna var signerade av ett flertal av Karins samtida i akademiens modellskola. Där fanns också en kolteckning av »Negern Petterson« signerad Emil Österman. Förmodligen är Österman en av de manliga eleverna på ateljéfotografiet eftersom detta kommer just från hans arkiv som finns hos Eskilstuna Konstmuseum.

Jag tror att det var fyndet av denna teckning som tände mitt verkliga intresse för denne svarte man som kallats »Negern Petterson« och att finna fler konstverk med honom som modell. Men inte kunde han väl ha hetat Petterson på riktigt? Om han kom från Amerika kan man förvisso tänka sig att han kunnat heta Peterson eller Patterson som försvenskats. Men var det så?

Jag kände att jag måste försöka ta reda på mer om den stolte svarte mannen. Varifrån han kom och varför han hamnade i Sverige och vad han jobbat med och varför han kom att kallas »Negern Petterson«

I tidningen Antik&Auktion fann jag en fråga från en läsare om en konstnär som hette Carl Fredrik von Saltza som målat en svart man, alldeles tydligt »Petterson«. I samma tidskrift fick jag senare in en blänkare där jag efterlyste dels uppgifter om modellen men också andra bilder av honom. Resultatet blev magert. En kvinna hörde av sig och berättade att hon haft en vän som var uppvuxen i Vasastan (Sibirien) i Stockholm och därifrån minns en ramsa som barnen ofta upprepade: »Negern gick i källar'n för att hugga ved. Hitta ett kadaver...:«. Tyvärr kom hon inte ihåg mer av ramsan men det var en ramsa som var både kittlande otäck och spännande. Kunde den ha något med »Petterson« att göra?



Carl Fredrik von Saltzas målning som publicerades i Antik&Auktion.

Ramsan skulle återkomma i andra versioner och faktiskt visa sig inte bara handla om »min neger« men också innehålla en sorglig händelse i hans liv.

En som hörde av sig efter den ovannämnda utställningen i Hallsberg var Sigge Lindvall, intendent på Ecke Hedbergs Konstnärshem Tallbo i Järbo utanför Sandviken. Sigge berättade att han hört av någon att »Petterson« bara kallades så därför att hans riktiga namn ansågs svårt att uttala. Det kunde kanske ligga någon sanning i detta.

Även Ecke Hedberg hade gjort en version av »Negern Petterson«. En bild, som likt den som Oscar Björk gjorde, och som fanns med på Nationalmuseums stora utställning om »Främlingen - dröm eller hot« 1996, visar en något

tröttare och mer resignerad gestalt. En lätt hopsjunken och desillusionerad man som saknar den utstrålning som Karin Bergöös porträtt förmedlar. Vilken är den sanna bilden?

Jag fick också som en följd av att min målning hängde i Bergööska huset på 1990-talet, kontakt med Barbro Staffansdotter i Lund (ett barnbarn till konstnären Julius Kronberg) som hade ett tips som verkade lovande och jag kastade mig in i ett omfattande sökande via alla församlingsregister, via skolor och i Stockholms stadsarkiv bara för att till slut finna att den svarte man jag då jagade och som av alla namn faktiskt visade sig ha hetat White inte kunde ha med »Negern Petterson« att göra.

Så kom annat emellan och »Negern Petterson« gästspelade i Hallsberg och alla papper kring honom vilade i en mapp ända till jag fick den lysande idén att utnyttja journalisten Martin Stugarts spalt om frågor kring Stockholm i Dagens Nyheter. Mer om detta i ett kapitel längre fram.



Oscar Björcks målning som visades på Nationalmuseums utställning «Främlingen - dröm eller hot?» 1996.

Vem kunde han vara?



Framsidan på Nationalmuseums katalog för utställningen som i dagligt tal kallades «Främlingen i konsten»

SIGGE LINDVALL i Tallbo, som kontaktade mig efter Hallsbergsutställningen hade också hittat en bild av ett konstverk av skulptören Verner Åkerman. Det föreställer definitivt »Negern Petterson«, men här kallas han »Zambo«! Är det ytterligare ett namn på modellen eller är det Åkermans namn på konstverket? Jag lutar åt det senare.

Verner Åkerman, Ecke Hedberg och Emil Österman avlöste varandra vid Modellskolan. Åkerman 1885-1887, Ecke Hedberg 88-91 och Emil Österman 91-93. Karin Bergöö blev färdig redan innan dessa tre började sina utbildningar. Negern hade med andra ord blivit några år äldre och kanske mer tyngd av sitt säkert hårda liv i hamnen och inte minst av sitt privata liv som vi ska se längre fram.





Emil Östermans, Ecke Hedbergs och Verner Åkermans «Pettersöner»

Under sökandet efter vem »Negern Petterson« egentligen var blev det åtskilliga blindskär.

I Stadsarkivets gömmor kom jag tidigt i kontakt med Sixten Erixons bok »Stockholms Hamnarbetare« och Per Ludvig Lindgrens uppteckningar, där jag fann nedtecknade minnesbilder av många personer med anknytning till Stockholms hamn. Bland annat fångades min blick av spannmålsbäraren »Svenske negern eller Vite Per« som jag dock raskt förkastade som möjlighet eftersom denne sannolikt var en vit man. Däremot »Svarte Peder« som var neger och kom hit som matros på ett amerikanskt fartyg men rymde och stannade kvar i Stockholm där han först arbetade bland kollossarna men sedan kom in i Stockholms Spannmålsbärarelag. Han sades vara från Tanger och svart som en morian. »Han gifte sig med en öländska som blev kallad 'Negerkärningen' och hade två vackra barn med henne. Hon bakade kroppkakor vilka såldes till hamnsjåarna för fem öre stycket«. »Svarte Peder« var naturligtvis en intressant koppling. Men en uppgift säger också »Svarte Pedro« Även »Svarte Peter« förekommer uppgifter om.

Kan hans egentliga förnamn haft med uppkomsten av »Pettersson« att göra? Eller var det hustrun som hette »Pettersson«? Och hette han egentligen alls »Pettersson«?

På Nationalmuseums utställning om »Främlingen i konsten« (egentligen »Främlingen - dröm eller hot«) 1996, visades Oscar Björks sittande porträtt av »Negern Pettersson«. Mina egna kontakter med Konstakademien hade inte gett någon ledtråd till modellens identitet, men Jeanette Ragnér och Hans Öjmyr som ansvarat för Konstakademiens utställning om just konstnärsmodeller hade gjort ett fynd i akademiens räkenskapsarkiv!

Där hade de hittat några kvitton från 1878 (18 timmar), 1879 (9 timmar) och 1903 (110 timmar!) undertecknade av »J.Louis Pettersson« eller bara »Louis Pettersson«. Det förstnämnda kvittot är »Negern Petterssons« första kvitto i akademiens räkenskaper, dock hade de läst »J«-et fel kunde jag senare själv konstatera. Det är i själva verket ett »P«.